

§ 3. Умовы, необходныя для ўспрымання і стварэння выказвання. Стылі маўлення: мэта і сфера выкарыстання

16. Прачытайце.

Усе мы ведаем, што мова — гэта найважнейшы сродак чалавечых зносін. Зносіны даюць магчымасць чалавеку сказаць пра свае патрэбы, выказаць свае пачуцці і перажыванні, падзяліцца з іншымі радасцю ці бядой, папрасіць дапамогі ці пабудзіць да дзеяння.

Але для таго каб адбыліся маўленчыя зносіны, необходныя пэўныя ўмовы.

1. Гутарка адбудзецца, калі ў ёй удзельнічаюць хоць бы два чалавекі: адрасант (адпраўнік — той, хто перадае (адпраўляе) інфармацыю) і адрасат (атрымальнік — той, хто яе атрымлівае).

2. У іх павінна быць тэма для абмеркавання.

3. Неабходна ведаць мову, на якой адбываюцца зносіны.

Ці могуць адбыцца маўленчыя зносіны, калі чалавек адзін? Колькі патрэбна людзей, каб зносіны адбыліся? Як называюць гэтых людзей?

Ці могуць адбыцца маўленчыя зносіны паміж людзьмі, якія карыстаюцца рознымі мовамі?

Ці могуць адбыцца маўленчыя зносіны паміж людзьмі, калі ім няма пра што гаварыць або няма жадання гаварыць?

адрас́ат

адраса́нт

17. Прачытайце верш. Вызначце яго адрасата і адрасанта, мову, на якой адбываецца гутарка, і яе тэму.

Намалюй мне вецер

Просіць Олю Пеця:

— Намалюй мне вецер.

— Даў задачу немалую.
Як я вецер намалюю?..
Не здаецца Петрык:
— Ну тады хоць ветрык,
Што над дрэвамі лятае,
З намі ў хованкі гуляе...
І малюе Оля
Дрэва сярод поля.
Гнецца долу веце...
— Там схаваўся вецер!
У. Мазго.

Ці магла б адбыцца гутарка, калі б не былі захаваны ўмовы маўленчых зносін? Калі б не было адрасата, тэмы для гутаркі ці агульнай мовы?

Як дзяўчынка выканала просьбу? Як вы думаеце, ці ўдалося ёй намаляваць вецер?

Як бы вы намалявалі вецер?

18. Папрацуйце ў групах.

Заданне для 1-й групы: уявіце сабе, што вам даручылі выступіць перад аднакласнікамі з паведамленнем пра карысць фізічных практыкаванняў у жыцці чалавека. Пра што і як вы будзеце гаварыць?

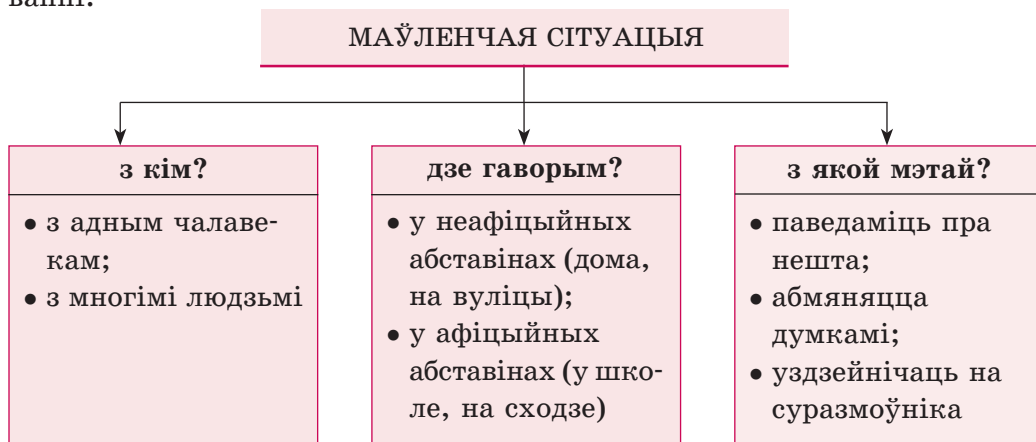
Заданне для 2-й групы: уявіце сабе, што з раніцы вы робіце фіззарядку (або наведваеце, напрыклад, секцыю плавання). Паспрабуйце пераканаць свайго сябра ў карысці гэтых практыкаванняў. Пра што і як вы будзеце гаварыць?

Ці адрозніваюцца змест і моўныя сродкі вашых паведамленняў? Калі адрозніваюцца, то чаму?

Нашы выказванні залежаць ад таго, з якой мэтай, дзе і з кім мы гаворым, — гэта значыць ад **маўленчай сітуацыі**.

19. Прачытайце схему. Раскажыце, ад чаго залежаць нашы выказванні.

Растлумачце сэнс слова *суразмоўнік*.

20. Згрупуйце і запішыце прыклады так, каб яны ўказвалі: а) на неафіцыйныя абставіны; б) афіцыйныя абставіны.

У гасцях, на вуліцы, у школе, у аўтобусе, у паліклініцы, на ўроку, на перапынку, на класнай гадзіне, у кіно, на канцэрце, дома.

У залежнасці ад рознай **маўленчай сітуацыі** (з якой мэтай, дзе і з кім гаворым) мы карыстаемся рознымі стылямі маўлення.

Калі мы хочам падзяліцца з некім сваімі думкамі, выказаць пэўныя пачуцці, запытацца пра нешта, то карыстаемся **гутарковым стылем**. Ён прымяняецца ў бытавых (неафіцыйных) зносінах людзей.

Калі трэба паведаміць навуковыя звесткі, растлумачыць сутнасць якой-небудзь з'явы ці прадмета, выкарыстоўваецца **навуковы стыль**. Ён сустракаецца ў навуковых выданнях (слоўніках, энцыклапедыях, даведніках), падручніках.

Вобразнае апісанне пэўных з’яў, прадметаў, падзей даецца ў **мастацкім стылі**. Ён выкарыстоўваецца ў мастацкай літаратуры і вуснай народнай творчасці.

21. Прачытайце тэксты. Вызначце сітуацыю, у якой кожны з тэкстаў можа быць выкарыстаны. Пра што ў іх гаворыцца? Як пра гэта паведамляецца: аднолькава ці па-рознаму?

I. — Ну і навальніца! Лье як з вядра!

— Ага, я ўжо вымак як цюцька.

II. Навальніца — атмасферная з’ява, якая заключаецца ў электрычных разрадах паміж так званымі кучава-дажджавымі (навальнічнымі) воблакамі ці паміж воблакамі і зямной паверхняй. Навальніца назіраецца ў гарачае надвор’е пры бурнай кандэнсацыі вадзяной пары над нагрэтай сушай, а таксама ў халодных паветраных масах, якія рухаюцца на больш цёплую паверхню.

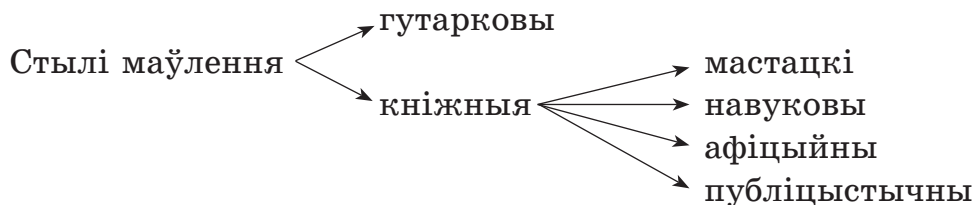
III. І раптам неба раскалолася — загрымела адразу ўсюды, нават і ў самой зямлі. Колькі кропель, важкіх, рэдкіх, узвіхрылі струменьчыкі пылу на дарозе. А праз момант немагчыма было ўжо нічога разгледзець: ліло, бліскала, грымела з добрую гадзіну. Ніводзін удар грому не быў слабейшы за папярэдні, бліскавіцы джахалі безупынна. Навальніца набірала сілу (*Паводле В. Ганеева*).

Як вы думаеце, які з гэтых тэкстаў можа быць выкарыстаны ў размове з сябрамі, знаёмымі, які — у навуковых выданнях (даведніках, энцыклапедыях, слоўніках), а які мы можам прачытаць у мастацкай літаратуры?

Вызначце, які з тэкстаў мае на мэце:

- а) паведаміць дакладныя звесткі пра навальніцу як прыродную з’яву;
- б) абмяняцца думкамі пра надвор’е;
- в) перадаць словамі малюнак з’явы прыроды (навальніцы).

22. Прачытайце схему. Раскажыце пра стылі маўлення ў беларускай мове.

Для кожнага стылю характэрны свае прыметы: мэта і сфера выкарыстання, моўныя сродкі.

23. Прачытайце тэкст. Пра якую кветку ў ім гаворыцца? Што дапамагло вам пазнаць яе?

Спішыце тэкст, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары.

У маім са(д/т)ку растуць (т/ц)ікавыя кветкі. Ноч..у яны адпачываюць — сціскаюцца (у/ў) тугія пупышкі. Раніцай запальваюць свае ж..ўтыя сонейкі. А потым з уч..рашніх ж..ўтых сонейкаў (у/ў)твараюцца круглы.. белы.. пухоўкі. І ўсе растуць на высокіх тонкіх но(ш/ж)ках, а не пры зямлі, як спачатку. Быццам іх нехта нев..домы (з/с) травы выцягнуў (*Паводле Р. Ігнаценкі*).

§ 4. Мастацкі, навуковы і гутарковы стылі маўлення

24. Прачытайце. Вызначце, якія з выказванняў адносяцца да гутарковага, навуковага і мастацкага стыляў. Абгрунтуйце свой адказ.

I. Ціха і ўрачыста ў зімовым лесе. Высакастволыя хвой ў белых шапках стаяць задуменна і важна. Мягка падаюць сняжынкi, зіхоткімі зорачкамі асядаюць на зямлю. Цяжкая снегавая шапка, раптам сарваўшыся з дрэва, гучна тоне ў сумёце. І зноў цішыня (*Паводле А. Курскова*).

II. Падбел звычайны — шматгадовая травяністая расліна да 20 см вышынёй, з паўзучым карэнішчам. Сцябло прамастаячае, укрыта лускападобным лісцем, з’яўляецца ранняя вясной і мае па адным кветкавым кошыку («*Прырода Беларусі*»).

III. — Добры дзень вам! Як гадуецца?

— Ды нічога. Жывём, хлеб жуём! А ты ці здаровы?

— Я здаровы як рыжык баровы.

25. Прачытайце табліцу. Падрыхтуйце вуснае паведамленне пра гутарковы, навуковы і мастацкі стылі маўлення.

Стылі	Прыметы стылю		
	з якой мэтай выкарыстоўваецца	дзе выкарыстоўваецца	моўныя сродкі
Гутарковы	абмяняцца думкамі, выказаць пачуцці, запытацца пра нешта	у неафіцыйнай гутарцы (бытавой размове)	гутарковыя словы і выразы, дыялог
Мастацкі	вобразна апісаць пэўныя з’явы, прадметы, падзеі	у творах мастацкай літаратуры і вуснай народнай творчасці	эпітэты, параўнанні, словы з пераносным значэннем
Навуковы	паведаміць навуковыя звесткі, растлумачыць сутнасць якой-небудзь з’явы ці прадмета	у падручніках, слоўніках, даведніках, энцыклапедыях	тэрміны

Да якога стылю адносіцца ваша выказванне? Пацвердзіце свой адказ прыкладамі.

26. Прачытайце. У тэкстах якога стылю могуць выкарыстоўвацца прыведзеныя выказванні?

1. Назоўнік — гэта часціна мовы, якая абазначае прадмет і адказвае на пытанні *х т о? ш т о?: чалавек, сталяр, дом, кніга, радасць* і інш.

Назоўнікі адносяцца да аднаго з трох родаў — мужчынскага, жаночага ці ніякага, змяняюцца па ліках і склонах.

2. Гісторыя — навукa, якая займаецца вывучэннем чалавека (яго дзейнасці, стану, светапогляду, сацыяльных сувязей, арганізацый і г. д.) у мінулым.

3. Компас — прыбор для вызначэння старон свету, у якім намагнічаная стрэлка заўсёды паказвае на поўнач.

27. Прачытайце. Ахарактарызуйце маўленчую сітуацыю: паміж кім адбываецца размова, дзе і з якой мэтай. Вызначце стыль выказванняў.

I. — Сёння ў нас у хаце ні мукі пылінкі, ні солі драбінкі.
— Я зараз, матуля, збегаю ў краму і ўсё, што трэба, куплю.

II. — Бабуля, мне цёмна. Запалі святло, а то есці нязручна.
— Хопіць святла. Міма рота лыжку не носяць.

III. — Парá, Алінка, парá абедаць. Мый рукі і сядай за стол.

— Мама, абед не заяц, у лес не ўцячэ.

Назавіце прыказкі, якія ўваходзяць у гэтыя дыялогі. Растлумачце іх сэнс.

Запішыце прыказкі. Знайдзіце і падкрэсліце словы, у якіх колькасць літар і гукаў не супадае.

рэактыўны

дзі́вішся [с']

камп'ю́тар

28. Прачытайце верш. Вызначце стыль маўлення. Абгрунтуйце свой адказ.

Дзве вароны

Глядзелі з дрэва дзве вароны
На рэактыўны самалёт.
— Ты бачыш? Вецер не дагоніць!
Вось гэта птушка! Ну і лёт!
— А што ты дзівішся, суседка?
За ёй вунь дым на паўнябёс!
Ты паляціш яшчэ не гэтак,
Калі табе падпаляць хвост!

Н. Гілевіч.

 Уявіце сабе сітуацыю: вы — шэфы ў дзіцячым садзе, вам трэба растлумачыць дзецям, чаму самалёт лятае. Стварыце вуснае выказванне згодна з прапанаванай маўленчай сітуацыяй.

29. Прачытайце выразы. У якіх сітуацыях можна іх выкарыстаць?

Сардэчна запрашаем! Заставайцеся здаровы! Будзьце здаровы! Хлеб-соль! Хлеб ды соль! Дзень добры! Дзякую вам. Добрай ночы! Дабранач. Смачна есці! Вельмі (шчыра) удзячны вам! Добрай дарогі! Даруйце, калі ласка. Прабачце. Выбачайце. Няма за што! Калі ласка. Зрабіце ласку. Будзьце ласкавы.

Выпішыце выразы, якія можна выкарыстаць, калі мы просім прабачэння за нешта, і словы, якімі адказваюць на такую просьбу.

 30. Папрацуйце ў парах. Складзіце вусны дыялог з аднакласнікам. Папрасіце яго нешта зрабіць для вас або абмяняйцеся думкамі пра фільм (мультфільм), які вы нядаўна паглядзелі, ці пра новую камп'ютарную гульню і г. д.

Выказванні якога стылю ў вас атрымаліся? Абгрунтуйце свой адказ.

31. Прачытайце два тэксты. Які з іх стварае вобразны малюнак кветкі, а ў якім даецца дакладны пералік яе характэрных прымет і ўласцівасцей?

I. Рамонак — род шматгадовых кветкавых раслін сямейства астравых. Найбольш вядомы від — гэта рамонак аптэчны. Суквецце складанае — паўсферычныя кошыкі дыяметрам 4—20 мм аб'яднаны ў суквецце. Кошыкі — з белымі язычковымі кветкамі і жоўтымі трубчастымі кветкамі дыска (*«Прырода Беларусі»*).

II. Звычайны лекавы рамонак можна сустрэць (у/ў)сюды: на лузе, на л(е/я)сной паляне, у са(д/дз)е каля дома. Яго беласнежныя п(е/я)лёсткі так нагадваюць сонечныя праменьчыкі, сабраныя вакол аксамітнай жо(у/ў)тай сярэ(д/дз)інкі. Моцна разгалінаваная сцяблінка рамонка (т/ц)ягнецца да сонейка, падста(у/ў)ляючы пялёсткі-далонькі. Кветачкі ў рамонка выглядаюць з травы, нібы дапытлівыя птушаняткі з гн(е/я)зда. Асабліва прыгожыя рамонкі на світанні, калі іх (у/ў)прыгожваюць брыльянтавыя кропелькі расы (*Паводле Р. Ігнаценкі*).

Якія характэрныя прыметы і ўласцівасці кветкі прыводзяцца ў тэксце I? Спішыце тэкст II, выбіраючы патрэбныя літары з дужак.

Назавіце словы з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі, ужытыя ў тэксце II. Якую ролю яны выконваюць?

 32. Разгледзьце малюнкi кветак. Падбярыце да іх назвы з прыведзеных. Якая з назваў лішняя? Запішыце назвы кветак, што на малюнку, дапоўніце гэты рад яшчэ 2-3 прыкладамі. Якія кветкі занесены ў Чырвоную кнігу Рэспублікі Беларусь? Чаму?

Выберыце кветку для апісання ў навуковым стылі. Падумайце, дзе сустракаецца гэта расліна, які яе знешні выгляд, дзе, як і для чаго выкарыстоўваецца чалавекам.

васілёк

шыпшына

дзьмухавец

пралеска

званочкі

33. Прачытайце тэкст. З дапамогай прыметнікаў зрабіце яго выразным і вобразным.

Настала восень. У парках і скверах прыгожа. Восень пераапранула дрэвы. Пад нагамі ляжыць лісце. На кустах вісяць ніці павуціны. Людзі радуюцца.

Тэкст якога стылю ў вас атрымаўся? Дакажыце гэта.

34. Прачытайце тэкст. Сфармулюйце яго тэму і асноўную думку. Выведзіце стыль маўлення.

Уладар начной пушчы

тэрыторыя

Пугач — адна з найбуйнейшых соў не толькі ў Беларусі, але і на Зямлі ўвогуле.

У птушкі густое пер’е бурага колеру з чорным стракаватым* малюнкам на кожным пёрку. Вочы з аранжавым абадком, вушкі-пер’е на вялікай круглай галаве, вострая дзюба-крючок і кіпцюры робяць пугача падобным да казачнай істоты.

Сустракаецца пугач на тэрыторыі ад Еўропы да Японіі, ад Таймыра да Паўночнай Афрыкі. Ён селіцца ў гарах і пушчах, дрымучай тайзе і на непразрых балотах. У нашай краіне гэта птушка аддае перавагу старым хваёвым або змешаным забалочаным лясам. Пугач — сімвал старажытнай беларускай пушчы (*Паводле С. Зуёнка*).

Чаму аўтар называе пугача сімвалам старажытнай пушчы?

Выпішыце прыметнікі (разам з назоўнікамі), якія выкарыстоўвае аўтар для апісання птушкі.

Раскажыце пра пугача. Пачніце з апісання яго знешняга выгляду.

35. Спішыце прыказкі і прымаўкі, устаўляючы прапушчаныя літары.

У якіх сітуацыях мы можам іх выкарыстаць? У тэкстах якіх стыляў гэта будзе дарэчы?

1. Гультаю ўсё ця..ка. 2. За сто работ б..рэцца, а ні адна не ўдаецца. 3. Нікому вады не замуціць. 4. Як кот шкадлівы, а як заяц баязлівы. 5. У яго і ўзімку лёду не дастаць. 6. М..лады в..рабей, ды спрытны.